

A SZERVEZETT TANÁRKÉPZÉS KIALAKULÁSA A BUDAPESTI TUDOMÁNYEGYETEMEN Mozaikok a középiskolai tanárképzés történetéből

Rakaczkíné Tóth Katalin

Gödöllői Agrártudományi Egyetem Tanárképző Intézet

Napjainkban egyre több szó esik pedagógusképzésünk jelenlegi szerkezetéről, a várható változásokról, a képzés „egységesítéséről”, a tartalmi megújulásról és nem utolsósorban a gyakorlati felkészítésről. Ez utóbbi tartalmi és szervezeti keretei a képzés történetének kezdeti időszakában alakultak ki. Középiskolai tanárképzés tekintetében ez az 1872-es évre tehető, amikor létrejött a tanárképezde gyakorlóiskolája. E mintaiskola rendszere és gyakorlata hosszú ideig meghatározta középiskolai tanárképzésünket (*Rakaczkíné, 1981*).

A tanárképzés a magyar oktatásügy egyik legégetőbb és hosszú ideig – minden törekvés ellenére – lényegében megoldatlan kérdése volt. Kialakulása a XIX. század utolsó harmadára tehető. Ezekben az évtizedekben jöttek létre a tanárképzés alapvető intézményei, amelyek aztán lényegében 1949-ig változatlanul állottak fenn, és mind az elmélet, mind a gyakorlat terén eredményesen szolgálták a középiskolai tanárok szakmai, pedagógiai és módszertani képzését.

A középfokú oktatás intenzív fejlesztése, az iskolák számának növekedése, a tanulói létszám emelkedése és nem utolsósorban az az igény, hogy ezekben az iskolákban megfelelő képesítéssel rendelkező tanárok tanítsanak, mind élesebben vetette fel a tanárképzés rendezésének az ügyét. A sort a budapesti tudományegyetemen 1814-ben megalakult Pedagógia Tanszék nyitotta meg. Az 1813-ban kiadott udvari rendelet a bécsi egyetem mintájára kötelezővé tette a III. és IV. éves teológusok számára a felsőbb neveléstudomány (pedagógia sublimior) hallgatását. „A tanári pályára készülő világiak” számára a stúdium csak választható tárgyként szerepelt.

A *tanszék felállítása*, a bölcsészettudományi kar előkészítő jellegének megszüntetése, ezzel összefüggésben a képzési idő három évre emelése (1850), a szemináriumi intézmény bevezetése, a tanárvizsgáló bizottság (1862) létrehozása mind egy-egy lépcsőfok a középiskolai tanárképzés ügyének rendezéséhez. Feladatuk elsősorban a jelöltek elméleti felkészítése volt, illetve a tanári képesítéshez szükséges vizsgák letétele magyar bizottság előtt.

1853-ig még a képesítést sem követelték meg a tanároktól.¹ Ekkor teszi ugyanis kötelezővé az uralkodó a gimnáziumi tanárvizsgálatot,² amelyre intézményt Magyarországon csak 1862-ben szerveztek.³ Ezek az intézkedések azonban nem oldották meg az alapvető problémát, tudniillik a német mintát követő egyetemi oktatási rendszer a tudósképzést tartotta szem előtt és csak másodlagos célként jelentkezett a tanárok képzésének kérdése. A tudósképzés vagy szakképzés dilemmájával bizonyos mértékig más karokon is találkozhatunk (jogi, orvosi), de a kérdés legélesebben a bölcsészeti karon vetődött fel és alapvetően befolyásolta a tanárképzés rendszerének alakulását.

A XIX. század második felében egyre inkább előtérbe került a képzési hiányosságok megoldásának, illetve a gyakorlati felkészítésnek az igénye. Ekkor jöttek létre azok az intézmények, amelyeknek elsődleges célja a tanárok gyakorlati felkészítése volt: 1870-ben a *középiskolai tanárképezde*, 1872-ben pedig a *gyakorlógimnázium* (a Budapesti Tanárképző Intézet szervezetére vonatkozó munkálatok és ügyiratok közli: *Kármán*, 1895). A várt eredményt azonban e két intézmény megszervezése sem hozta meg. Természetesen hozzájárult ehhez az egyetem tanárképzést lebecsülő szemlélete és azok az anarchikus állapotok is, amelyek szakképzés vonatkozásban az egyetemi tanulmányokat jellemezték.

A tanárképzés problémájának megoldására irányuló törekvések között sajátos helyet foglalt el az 1895-ben alapított *Eötvös Kollégium* (*Tóth Gábor*, 1961, 1995), amely egyedül képviselte hazánkban a francia tanárképzési rendszert. Az internátus feladatául tűzte ki, hogy „a budapesti főiskolák érdemesebb hallgatóinak, akik a tanári pályára készülnek, tisztes együttélésben megad minden segítséget arra, hogy egyetemi tanulmányaik alatt szakpályájukra elméletileg és gyakorlatilag kellőképpen készülhessenek” (*Fináczy*, 1896) A kollégium nagy szerepet játszott a tudományos képzésben, de eredeti célkitűzését – a tanárképzés problémáinak megoldását – már csak méreteinél fogva sem valósíthatta meg.

A tanárképezde megszervezése és működése

1892-ben, a tanárképezde és a gyakorlóiskola működésének megindulása után mintegy 20 évvel a következőket olvashatjuk a *Magyar Pedagógia* hasábjain: „Ha más pályára készülőknek szüksége van a gyakorlati képzésre, úgy nekünk tanárjelölteknek kétszeresen szükségünk van..., azt hiszem szemernyivel sem kisebb fontosságú dolog az a tanárnál, hogy amit tud azt növendékei felfogásához mérten elő is tudja adni, mint az,

¹ Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója, közzéteszi a gimnáziumi tanárjelöltek vizsgájára vonatkozó rendeleteket. (Buda, 1853. január 1.) In: *Sashegyi* (1974): *Iratok a magyar felsőoktatás történetéből* (1849–1919) Budapest, 219–224.

² A tanári pályára készülők a bécsi, lemergi és az innsbrucki tanárvizsgáló bizottságok előtt szerezhették meg a képesítést, a vizsgálati eljárást 1856. évi szabályozás állapítja meg.

³ A Helytartótanács javaslata a pesti Tanárvizsgáló Bizottmány tagjainak kinevezésére. (Buda, 1862. júl. 8.) In: *Sashegyi* (1974) 336–338. o.

Frankenburg udvari titkár votuma és ennek alapján hozott udvari rendelet a helytartótanácsához a pesti tanárvizsgáló bizottmány tagjainak kinevezéséről Bécs, 1862. júl. 31. In: *Sashegyi* (1974) 338. o.

hogy az előadandókban önmaga otthonos legyen.” (Gulyás, 1892. 113–114. o.) A tanárképezde létrehozásának gondolata nem a 60-as években merült fel először. Eötvös már az 1848-as törvénytervezetében kimondta, hogy a „tudós, közép és polgártanodák leendő tanárainak kiképzésére külön philologico-historiai és mér- és természettani képezdek fognak az egyetem bölcsészkarja mellett felállítani.” (Szentpétery, 1935. 380. o.) Újólaj a kérdés 1861-ben vetődött fel, amikor is a helytartótanács az egyetemi tanácshoz intézett felszólításában kifejti, hogy jó lenne, ha „... az ország kebelében létezne olyan intézet, melyben a tanárjelöltek kiképeztetvén, a szükségelt vizsgálatokat letehesék.”⁴ Télfy István be is nyújtott egy tervezetet a tanárjelöltek számára létesítendő filológiai intézetről, a bölcsészeti kar azonban nem azt, hanem a tanárvizsgálati eljárás új szabályozását tartotta szükségesnek.

A képzés rendezésére csak 1869-ben került sor. Mintául a németországi egyetemeken működő szemináriumok szolgáltak, amelyek részben a tanárképzést is feladatuknak tartották.

Az új intézmény célja „... azon egyetemi tanulókat és egyéb tanárjelölteket kik közép-tanodai tanárságra készülnek, a szükségelt előismeretek igazolása után választott szak-tudományokban és annak módszertani kezelésében alaposan kiképezni, s őket tudományos öntevékenységre ösztönözve arra képesíteni, hogy tanári hivatásuknak mind tudományos készségük, mind a tudománynak módszertanilag helyes kezelése által minél tökéletesebben megfelelhessenek.” (Kármán, 1895. 50. o.) A budapesti tudományegyetem bölcsészettudományi kara mellett 1870-ben létrehozott tanárképző öt szakosztályból állt: (1) klasszikai nyelvészeti és irodalmi, (2) történelmi-földrajzi, (3) mennyiség- és természettani, (4) természetrajzi és (5) nevelési-oktatótanári részről.

A szabályzat foglalkozott ugyan az ötödik szakosztály szervezetével, felállítását azonban két évre elhalasztották, amíg olyan növendékek lesznek, akik a négy szakosztály közül valamelyikben már két évet eltöltöttek. A szabályzat ezen része 1872-ben új feldolgozásban jelent meg⁵ (Bartal, 1871).

A képezde tagjai csak azok lehettek, akik a középiskola elvégzése után legalább egy évet hallgattak az egyetemen. A képző hallgatósága rendesekre és rendkívüliekre oszlott. A rendesek kötelesek voltak résztvenni a képezdei tanárok által kijelölt szemináriumokon. Számukat az első négy szakosztályban húsz, a nevelési-oktatótanári szakosztályban tíz főben állapították meg. A hallgatók szaktárgyukból (fő- és rokontárgyukból) és pedagógiából (ez utóbbiból legalább két féléven át) kötelesek voltak az egyetem előadásait hallgatni, legkevesebb heti tizenöt órában. Emellett kötelesek voltak a tanárképzés sajátos célját szolgáló speciális előadásokat is látogatni. A rendkívüli tagok számát évről-évre a képezde igazgatója és a szaktanárok határozták meg.

A rendes tagok felvételi vizsgája zárthelyi írásbeli dolgozatról és kollokviumból állt. A rendkívüli tagoknak felvételükkor nem kellett ilyen vizsgát tenni. A német szemináriumok hatását az egyes szakosztályok tanulmányi rendjének vizsgálatakor is láthatjuk. A feladatok írásbeli-, szóbeli gyakorlatok, félévenként a szakosztály tagjai által

⁴ Bölcsészkar irományok (1860/61) 97. sz.

⁵ Szervezeti javaslat, (1872) az egyetem-bölcsészeti karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdeknek pedagógiai szakosztályát illetőleg (Tanár egyesület Országos Középtanodai Közlönye).

megvitatott dolgozatok készítése, továbbá források „magyarázatából és kritikai taglalásából”, mennyiségtanban pedig matematikai tételek feletti vitatkozás voltak (*Kármán*, 1895. 56. o.).

A tanárképző intézet a tudományos képzést a tanárképzés feladataival próbálta összeegyeztetni, nem túl sikeresen. *Hóman Ottó* éppen azt tartotta a tanárképző egyik legnagyobb hibájának, hogy „...a tisztán középiskolai szeminárium sok tekintetben összevetészetik, ...az egyetemi szemináriummal, holott mindegyiknek külön rendeltetése van” (*Hóman*, 1895. 94. o.).

A korabeli cikkek, vélemények, kritikák egyértelműen arra utalnak, hogy a képző is elsősorban a tudósképzést szolgálta, nem pedig a tanárképzést, amely elsősorban feladata lett volna. „Képezzük tudóssokká középiskolai tanárainkat azért, hogy tanítani tudjanak” – mondta *Eötvös Loránd*.⁶ *Eötvös* nézete és a német szemináriumok példája közös erővel hatott a képezde ilyen alakulására. *Kármán Mór* véleménye e kérdésben gyökeresen más volt, ő a tudósképzéssel szemben a tanárképzés fontosságát hangsúlyozta. „A legtöbb állam újabban állapította meg főiskoláinak törvényes szervezetét, de sehol sem létesült olyan szintelen változata, valamely idegen típusnak, mint ahogyan a miénk a németének akar lenni.” (*Kármán*, 1895. 393–394. o.). Álláspontjával nem volt egyedül. *Csengeri János* és *Hóman Ottó* is a középiskolai tanárok gyakorlati felkészítése mellett szállt síkra. A két fél vitája nagyon sokáig nem zárult le (*Lubrich*, 1871; *Staub*, 1872; *Kármán*, 1875; *Eötvös*, 1877; *Hóman*, 1895; *Csengeri*, 1900).

A tanárképző intézet, illetve szabályzata az évek során sok módosításon ment keresztül. Az első módosítás 1872-ben, a gyakorlóiskola beindulásával lépett életbe. 1873-ban pedig *Trefort Ágost* egyesítette a gimnáziumi és reáltanodai tanárképezdét, amely addig a *József Ipartanoda* mellett működött. Új, átmeneti jellegű szabályzatot állapított meg, amely gyakorlatilag 1899-ig maradt érvényben. Az egyesített középiskolai tanárképezde már csak három szakosztályból állt: (1) nyelvészet-történelmi, (2) mennyiségtan-természettudományi és (3) nevelési-oktatástani szakosztályból. Az intézetbe beiratkozott jelöltek tudományos felkészítése az egyetemen, illetve a műegyetemen történt, emellett azonban kötelesek voltak a tanárképző intézet előadásait is hallgatni. Tanári alkalmaztatásuk előtt a felállított gyakorlógimnáziumban tervszerű irányítás mellett tanítási gyakorlatot is végezhettek.

A reformok és kísérletek mind arra engednek következtetni, hogy a tanárképző csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket. *Trefort* az Országos Közoktatási Tanácshoz intézett leiratában elismeri az intézet hasznát, amely többek között az, hogy a jelölteket nemcsak elméleti képzésben részesítette, hanem az oktatás módszereiben gyakorlati útmutatást is adott. Ám „...mind a mellett, néhány évi tapasztalás, legalább engemet, arról győzött meg, hogy tanárképezdeink jelen szervezetökben a célnak még sem felelhetnek meg teljesen s az általok felmutatott eredmény, a kezdet nehézségeitől eltekintve is, sem a reájok fordított költséggel, sem – még kevésbé – középtanodáink szükségletével, nincs kellő arányban.”

⁶ *Eötvös Loránd* 1892-es rektori beszéde (május 13.) In: Magyar Kir. Tudományegyetem Rektori beszédek (1891–96).

A továbbiakban a hiányosságokról szólva megállapítja: „Ennek legfőbb okát abban találok, hogy a jelenlegi szervezet szerint hiányzik a kellő felügyelet, hogy úgymondjam: szellemi vezetés és fegyelmezés, arra, hogy a tanárjelöltek kiszabott kötelességeiknek teljesen eleget is tegyenek, hogy az előírt előadások és gyakorlatok pontosan és a célnak megfelelően megtartassanak, s hogy általában az oktatás mindenik tanárjelölt képességéhez és szellemi minőségéhez, s az oktatás időszaki szükségleteihez legyen mindenkor alkalmazva.”⁷ A képzés rendszertelenségéhez hozzájárult, hogy a képezde és az egyetem tanulmányi rendje nem volt összhangban. Ez részben annak tudható be, hogy a képezdei tanárok által előírt órák az egyetemen nem szerepeltek. Az egyetem ugyanakkor minden olyan törekvés elől elzárkózott, amely tanulmányi rendjét, akár egy évre is előre meghatározta, és mereven visszautasított minden olyan kezdeményezést, amely képzési rendszerét nem a tudós, hanem a tanárképzés szolgálatába kívánta állítani. Ez mindvégig meghatározta az egyetem és a tanárképző intézet, illetve a gyakorlóiskola egymáshoz való viszonyát. Ebből a felemás helyzetből adódóan a tanárképző a reformok ellenére sem tudta maradéktalanul betölteni feladatát. Így saját korában is nagyon sok bírálat érte. A képezde fakultatív jellege is nagymértékben hozzájárult a problémák súlyosbodásához.

A pedagógia tanszék és a tanárképezde, illetve gyakorlóiskolájuk kapcsolatában jelentkezett zavarok személyi ellentétekre és a kor két meghatározó pedagógiai egyéniségének eltérő pedagógiai felfogására is visszavezethetők. *Garamszeghy Lubrich Ágost*, a tanszék professzora és *Kármán Mór*, a gyakorlógimnázium pedagógiai vezetője, mind pedagógiai nézeteikben, mind a középiskolai tanárképzés tekintetében külön véleményen voltak. *Lubrich* (1868) a *Milde*-féle neveléstudomány korszerűsített változatát hirdette, amely az egyetemen megfelelő múlttal rendelkezett, hiszen a tanszék első kinevezett professzora, *Krobot János* is erre építette előadásait. *Szilasy János* 1827-ben megjelenő első magyar szerzőtől származó neveléstudományi összefoglaló munkája is alapvetően e koncepció alapján készült (*Szilasy*, 1827). *Lubrich* a vallásos alapozású és célrendszerű pedagógiát tartotta korszerűnek. *Kármán*⁸ a herbarti pedagógia elkötelezett híve, a nevelés kérdéseiben a polgári liberalizmus eszméi mellett szállt síkra (*Kármán*, 1909).

Álláspontjuk a középiskolai tanárképzés vonatkozásában is homlokegyenesen eltérő volt. *Lubrich* a tanárképzést a Pedagógia Tanszék professzorának vezetése alatt képzelte el (*Lubrich*, 1871), beleértve ebbe a gyakorlógimnáziumi gyakorlati képzés irányítását is. *Kármán* ezzel szemben a tanszéktől teljesen független, a gyakorlóiskolára alapozott tanárképzést tervezett és valósított meg (*Kármán*, 1875).

Mindezek az ellentétek erősen éreztették hatásukat. Az igazi hiányok azonban a tanárképzés „tanári” részénél kezdődtek, „mely részre eddig nálunk épp úgy, mint külföldön nagyobb gondot nem fordítottak...” azon téves nézet következtében „...hogy a szak tudás és középiskolai tanár azonos fogalom...” (*Spitkó*, 1895. 164. o.; *Dezső*, 1899). Ezen nem segített az 1872-ben felállított gyakorlóiskola és az egyesített képezde sem.⁹ Ebben az időben többek között *Kármán Mór* volt az, aki sokat fáradozott a tanárjelöltek

⁷ Trefort leirata, közli: *Kármán Mór* (1875. 623. o.)

⁸ *Kármán Mór*: A tanárképzésről. *Tanáregyesületi Közlöny*, XXV.

⁹ *Trefort* 1873-ben egyesítette a gimnáziumi és a reáliskolai tanárképezdét.

elméleti és gyakorlati pedagógiai felkészítésének tervszerűbbé tételéért. Elsőként sürgette a képző nevelési-oktatási szakosztályának felállítását, amelynek feladata „oda hatni, hogy növendékei megszerezzék azt a képességet és ügyességet, mely a szaktudományokban való jártasságon kívül a középtanodai oktatás sikeres kezelését biztosítja.”¹⁰ A cél érdekében a szakosztály tagjai elméleti és gyakorlati munkát végeztek, lényegileg két területen, módszertani konferenciákon és a gyakorlóiskolában. A pedagógiai szakosztály 1871/72. évi tanrendje az alábbiakat foglalta magában: elméleti előadások meghallgatása (módszertan, pedagógiatörténet stb.), írásbeli dolgozatok készítése, előadások tartása, gimnáziumi hospitálások és a gyakorló tanítás (*Hóman*, 1895).

A módszertani konferenciák kiegészítették az egyetemi órákon tanult általános pedagógiai ismereteket. Keretén belül „a közép tanodák ismeretkörének pedagógiai szempontból való feldolgozására és az iskolai életnek a jó nevelés és a helyes fegyelem követelésének megfelelő szervezésére törekedtek.”¹¹ A módszertani konferenciák tárgya „a középtanodák fejlődésének áttekintése, azok céljának és szervezetének megvitatása”, továbbá „az egyes szaktudományok módszertanának előadása azokat csoportba osztva úgy, hogy külön-külön tárgyalatnak: irodalmi és nyelvtani, a természetrajzi, a természettani és matematikai, a történelmi, földrajzi és bölcséleti tanszakok.”¹² Ezekből a szakokból választhatták a hallgatók írásbeli dolgozataik tárgyát is. A módszertani értekezleteket hetente tartották. Az óra – akárcsak Németországban – két részből állt: a jelöltek dolgozatának bírálásából és elméleti továbbképzésből.

A gyakorlóiskola és a gyakorlati tanárképzés

A tanárképző intézet az 1870/71-es tanévben a bölcsészeti karral szoros kapcsolatban indult meg. A gyakorlóiskola felállításának gondolata már ekkor felmerült. A külföldi tanulmányútról visszatérő *Lubrich Ágost* (a Budapesti Tudományegyetem Pedagógiai Tanszékének vezetője 1870–1900) terjesztette azt az egyetemi tanács elé. Elképzelése szerint a gyakorlóiskola az egyetemmel szerves egységben, a Pedagógiai Tanszék professzorának irányítása mellett működne. A tanári munkára való felkészítés két ütemben történne. Az egyetemen hallgatnának a jelöltek neveléstudományi előadásokat, vennének részt szemináriumi foglalkozásokon, ahol pedagógiai tárgyú dolgozatok megvitatása történne. A vizsga letétele után következne a gyakorlati képzés a gyakorlóiskolában. Tervét azonban akkor még elvették, mivel az egyetem elzárkózott minden kezdeményezés elől, amely a tanári hivatásra való felkészítést célozta meg (*Felkai*, 1983. 263. o.).

Két évvel később, 1872-ben a tanárképző működésének kiegészítésére létrehozták a pedagógiai szakosztályt, amelynek szerves része a gyakorlóiskola. Az iskola *Kármán Mór* tervei alapján vált valóra.¹³ A gimnázium a bölcsészkartól teljesen független volt,

¹⁰ Sz. I. (1872): Szervezeti javaslat az egyetem bölcsészet karának kebelében fennálló középtanodai tanárképezdének paedagógiai szakosztályát illetőleg *Orsz. Középtanodai Tanáregyesület Közlönye* (későbbiekben OKTK) 196.

¹¹ Sz. I.: Szervezeti javaslat ... *OKTK* (1872) 196.

¹² Sz. I.: Szervezeti javaslat ... *OKTK* (1872) 198.

¹³ Sz. I.: Szervezeti javaslat ... *OKTK* (1872)

kapcsolatot csak közvetve, a képezdén keresztül tartott az egyetemmel. Az 1872. év legjelentősebb pedagógiai eredménye a szakosztály mellé szervezett gyakorlóiskola felállítása. Feladata a jelöltek tanári pályára való gyakorlati felkészítése volt, amely nem nélkülözte az „elméleti útmutatást” sem, mint ahogy ez a gimnázium alapítóleveléből is kiderül. A gyakorlati felkészítés mellett pezsgő szellemi élet műhelye kívánt lenni és mintaszerű iskolai légkört akart megvalósítani.¹⁴ Az iskolában négy egyetemi év befejezése után kezdhették meg a hallgatók a gyakorlati tevékenységet. Ennek keretében elméleti tanulmányok, hospitálások és a tanítási gyakorlat szolgálta a tanári munkára való felkészítést. Az elméleti órák tematikája alapvetően a középiskolai tanítás módszertanának kérdéseivel foglalkozott.¹⁵

A tanárjelölteket három csoportra osztották: (1) rendes gyakorlók, akik állami ösztöndíjban részesültek, (2) rendkívüliek, akik ösztöndíj nélkül gyakorolták a tanítást és (3) a hospitálók, akik csak résztvettek az órákon, de nem taníthattak. A gyakorlati felkészítés érdekében a jelöltek kötelesek voltak a tanítás előtt bevezető előadásokat hallgatni és csak módszertani tájékoztatás után kezdhették meg az egyéni munkát. A tanítási gyakorlat a vezetőtanárok irányítása és állandó felügyelete mellett történt. Az óravázlat készítése mindenki számára kötelező volt. Hetenként tartottak próbatanításokat, ahol más-más jelölt szerepelt. A pedagógiai munka itt is három mozzanatról állt, akárcsak Poroszországban. Az első a már említett próbalecke volt, de ezen kívül a konferencia és a teoretikum is helyet kapott a képzésben.

A konferencia a próbalecke alapján metodikai problémák megbeszélésével és iskolai ügyekkel foglalkozott. Feladata volt a gyakorlógimnázium életének megismertetése, a hallgatók tájékoztatása a középiskolai pedagógiáról, a gimnázium történetéről, az európai gimnáziumi gyakorlatról és az új pedagógiai irodalomról.

A teoretikumokat *Kármán Mór* vezetése alatt tartották. Az előadások tartalma a *Waldapfel János* által összeállított jegyzőkönyvi anyag alapján rekonstruálható. (A könyv az 1882/83-as, 1890/91-es, 1894/95-ös és az 1895/96. évi hallgatók által készített előadási jegyzetek anyagát tartalmazza.)¹⁶ A teoretikum célja a tanítás technikájának és a modern pedagógiai elméleteknek az ismertetése volt. Ezen előadások elején a hallgatók megismerkedhettek az iskolai rendtartással is. A fő téma a tanítás technikája, amely az oktatás és nevelés kérdéskörének tárgyalását is magában foglalta. E címszó alatt szó volt az oktató-nevelő munka főbb elveiről, arról, hogy minden tanítás az egész osztálynak szól, hogy a tanulók együtt dolgoznak és munka eredményeként kell, hogy elsajátítsák az anyagot. Az előadásokon kitértek az önálló munkára nevelés fontosságára, a tudatos tanári munkára. Szó esett arról, hogy mennyiben határozza meg az oktatási cél a tanítás módját. Tárgyalták az elmélet és gyakorlat egységét, a tanítás lelki alapjait, vagyis a fi-

¹⁴ Kármán Mór (1896/97): Ünnepi beszéde a gyakorló főgimnázium 25. éves jubileumi ünnepén. In: *A Magyar Kir. Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumának Értesítője*, 19–20.

¹⁵ A gyakorlóiskola működése. Volt tagjainak levelei. Melléklet a gyakorló főgimnázium 1890/91. évi *Értesítőjéhez* 1892. Budapest.

¹⁶ *Adalékok a gymnasiumi oktatás elméletéhez Waldapfel János* (szerk., 1898) A Kármán Mór vezetése alatt tartott elméleti értekezletek (teoretikumok) jegyzőkönyvéből Budapest. 1898.

gyelem, a megértés és az emlékezet kérdéseit. A teoretikumok során általános didaktikai és részletes metodikai kérdésekkel foglalkoztak. Itt ismerkedhettek meg a hallgatók az oktatás menetével, a formális fokozatok elméletével, annak etikai, logikai, pszichológiai alapjaival, az oktatás feladataival. Az egyes tárgyak tanításának módszertani kérdéseivel négy előadáscsoport foglalkozott: (1) a történelmi-irodalmi tárgyak csoportja, (2) a természettudományi tárgyak csoportja, (3) a matematikai és (4) a filozófiai oktatás. Ezeken az előadásokon a hallgatók osztályokra lebontva ismerkedtek meg a gimnáziumi osztályokban tanítandó tárgyak módszertani kérdéseivel.

A képzős növendékek felkészülését és elméleti pedagógiai tájékozottságát segítették az évről-évre megjelenő gyakorlógimnáziumi értesítők, amelyekben az iskola neves tanárainak, közöttük *Kármán Mórnak* is több tanulmánya olvasható. Itt megjelent írásaiban általános pedagógiai, oktatási és tantervméleti stb. kérdésekkel foglalkozott.¹⁷

Az értesítők anyaga bizonyos tanítási egységek részletes feldolgozását is tartalmazta (például „Néhány óra a rómaiak történelmének tanításából a IV-ik osztályban”¹⁸), ugyanakkor mintát adott arra, hogy hogyan célszerű a próbatanítást követő bírálat, illetve önbírálat levezetése.¹⁹ A hallgatóknak úgynevezett „látogató könyv” állt a rendelkezésükre, amelyben a hospitálás alkalmával felmerült kérdéseiket jegyezheték be, amelyekre a tanároktól írásban kaptak választ. A fontosabb, érdekesebb témákat a teoretikumon, illetve a heti konferenciákon is megbeszélték.²⁰ Az értesítő hasábjain is felvetődött többek között a szülői értekezlet gondolata (*Waldapfel*)²¹, s más, fontos, az oktató-nevelő munkát elősegítő kérdések. Mindezek jól illusztrálják a gyakorlóiskola pezsgő szellemi életét, amelynek hatása azonban csak a tanárjelöltek szűk körére korlátozódott, és így nem tudott a tanárképzés meghatározójává válni. Ez nagyrészt a már előbb említett problémákból adódott, tudniillik az egyetem és a tanárképző, illetve a gyakorlóiskola célkitűzéseiben meglévő eltérésekből, valamint a próbaév nem kötelező voltából. A gyakorlóiskolának – noha a főgimnáziumot megillető jogosítványai voltak – kezdetben csak négy osztálya működött (az egyik évben 1, 3, 5, 7 a másik évben 2, 4, 6, 8 stb.). Az egyes osztályok átlaglétszáma 36 fő, a fővárosban átlagban egy osztályban 60 gyermek volt. A tanárok óraszámja is kevesebb, de ehhez a gyakorlógimnázium feladatából következően más elfoglaltságok csatlakoztak. A középiskolák tanárai 18 órában tanítottak, ezzel szemben a főgimnáziumban a tanárok 12–14 órában adták elő, de ezt kiegészítette a próbalecke (heti 1 óra), a 2–3 órás közös konferencia, az órák megbeszélése és a tanügyi metodikai előadások.

A gyakorlóiskola első vezető tanárai között volt *Kármán Mór* és *Heinrich Gusztáv*. A későbbi tanári karhoz tartozott többek közt *Csengeri János*, *Marczali Henrik*, *Beke Mánó* és *Waldapfel János* is.

¹⁷ A Magyar Kir. Tanárképző Intézet Gyakorló Főgymnasiumának Értesítője az 1889/90. időszakról, illetve az 1890/91. időszakról (későbbiekben Értesítő)

¹⁸ Értesítő (1883/84)

¹⁹ Értesítő (1872/73 – 78/80)

²⁰ Értesítő (1897/98)

²¹ Értesítő (1899/1900)

A tanárjelöltek bevezetése a gimnáziumi gyakorlatba az alábbi menet szerint történt. A jelölt választotta ki a szakjának megfelelő vezetőtanárt. A felkészülés első fázisa a hospitálás a vezetőtanár óráin, ehhez kapcsolódott még más tanárok óráinak tanulmányozása is. Ennek célja az iskola munkájának, illetve más tanáregyéniségeknek a megismerése, volt.

Két-három hónapi hospitálás után következhetett a tanítás. Mielőtt erre sor került, a vezetőtanár megismertette a jelöltet az egész évi anyaggal, az osztállyal, a tanítandó egység feldolgozásával stb. A jelölt kötelessége volt az órára való írásos dokumentáció elkészítése. Az órát megbeszélés követte, ahol is megtárgyalták a próbatanítás eredményeit és hibáit. Az oktatómunkán kívül a jelöltnek kötelessége volt az iskolai nevelőmunka egyéb területén is résztvenni. „Az órák közben való inspekció, az iskolai ünnepeken, kirándulásokon, játékok és versenyek rendezésében, a szavaló és egyéb ifjúsági körök vezetésében való részvétel megannyi momentum arra, hogy a jelöltek az iskolának az oktatás idején kívül való nevelőmunkájában is bevezetessenek” (*Waldapfel*, 1899, 1938. 220. o.).

A próbalecke intézménye is a tanárképzést szolgálta. Minden héten egy alkalommal az összes tanárjelölt, az egész vezetőtanári testület és az igazgató együttesen részt vett egy órán. Ennek az órának a megbeszélése képezte a folyó iskolai ügyek mellett a következő heti konferencia tárgyát.

A gyakorlógimnáziumban 1873 és 1895 között összesen 491 tanárjelölt kapott gyakorlati képzést. Részletesen az iskola hallgatóinak száma az 1872–73 és 1879–80-as tanév között a következőképpen alakult:²²

Tanév	A gyakorlóiskola	
	rendes hallgatója	rendkívüli hallgatója
1872/73.	7 fő	10 fő
1873/74.	10 fő	8 fő
1874/75.	13 fő	12 fő
1875/76.	14 fő	19 fő
1876/77.	11 fő	25 fő
1877/78.	10 fő	29 fő
1878/79.	11 fő	30 fő
1879/80.	12 fő	43 fő

Az iskolában gyakorló tanárként működött az 1878/79-es tanévben *Csengeri János*, az 1880/81-es tanévben *Bartal Antal* és *Malmosi Károly* vezetése mellett tanított görögöt *Fináczy Ernő*, az 1891/92-es tanévben pedig *Waldapfel János*, aki későbbiekben a gyakorlógimnázium tanára, illetve a teoretikumok vezetője volt.

Érdeemes megnézni, hogy a jelzett időszakban (1873–1895) a tanárvizsgáló bizottságnál hány jelölt szerzett középiskolai tanári oklevelet. A szám 1268 fő és ennek mintegy 40%-a részesült csak gyakorlati kiképzésben. A gyakorlati képzés hiánya súlyos prob-

²² Értésítő (1872/73 – 78/80)

lémaként jelentkezett, de fontosságát elnyomta az égető tanárihiány, és csak ennek megszűnése után, az 1880-as években került előtérbe ez a kérdés (azonban még ekkor sem tették kötelezővé a gyakorlóiskola látogatását, erre csak 1924-ben került sor.) Az 1894-es tanévben a középiskolákban 3230 tanár működött, akik közül 1788 volt rendes, 325 pedig helyettes tanár. A rendes tanárok közül csak 467-en, míg a 325 helyettes tanár közül 253-an rendelkeztek tanári képesítéssel (*Alexander*, 1894–95. 220. o.).

Waldapfel János értékelése szerint a gyakorlóiskola hármass feladatot látott el (*Waldapfel*, 1938. 212. o.)²³, egyrészt a gimnáziumi növendékek nevelését és oktatását, másrészt az új tanári nemzedékek képzését a gimnázialis pedagógia elmélete és gyakorlata terén, illetve a gimnáziumi pedagógia elméleti kérdéseinek kutatását.

Az iskola megalakulása és működése – az előzőekben említett hiányosságok ellenére is – óriási jelentőséggel bírt, a színvonalas tanárképzés biztosítására való törekvés mellett nagy hatást gyakorolt a pedagógiai közéletre is.

Nagyon sokan szálltak síkra a gyakorlóiskola mellett, de nagyon sokan támadták is azt. A támadások elsősorban az intézet létjogosultságát vonták kétségbe. Ezen vélemények szerint a gyakorlati tudnivalókat közönséges iskolában is meg lehet szerezni. Ugyanakkor nem értettek egyet azokkal az új és modern módszerekkel sem, amelyeket a gimnáziumban alkalmaztak. Támadások érték az iskola minta jellegét is, a kevés osztály és az alacsony osztálylétszám miatt (*Ekkert*, 1884).

Ezzel szemben hangsúlyozta *Kármán*: „különös azt hinni, hogy a pedagógiai gyakorlatot meg lehet szerezni pusztán azáltal, hogy valaki mellett segédkezik az ember, mint a vargainasokkal történik.” A gyakorlóiskola feladata éppen az, hogy a jelölteket megtanítsa tanítani, s „oly mintaszerű iskolai életnek adja képét, melyben a tanítványok erkölcsi és értelmi haladása az egész tantestület közös gondjának tárgyát képezi és mely a tanárjelöltnek buzdító például, a tanárnak lelkesítő emlékül szolgáljon.”²⁴

A mintagimnázium fennállásának első évtizedeiben haladó módszerekkel kísérletezett, hatást gyakorolva ezzel a magyarországi középiskolák oktatási gyakorlatára. Itt alkalmazták először az úgynevezett kitaláltató módszert, szemben az addig kizárólagosan használt közlő módszerrel. Szembefordulva az általánosan elterjedt gyakorlattal – a tananyag előadásszerű átadásával – az ismeretanyag módszeres feldolgozását tartották fontosnak. Kérdések feladásával vonták be tanítványaikat a közös munkába azért, hogy a tanulók maguk jussanak el az új eredményekhez, következtetésekhez, szabályokhoz. Ez az eljárás megváltoztatta az óra menetét, végigkísérte a számonkérésnek, az új anyag feldolgozásának, illetve a gyakorlásnak a fázisát is. Nemcsak az oktatási módszerben találunk eltérést az általános gyakorlattal szemben. Az iskola önálló tantervvel dolgozott, hogy megvalósíthassa nevelési, oktatási elképzeléseit, amelyben *Kármán* elgondolásai tükröződtek. Az új szemlélet erősen hatott a tanár és diák kapcsolatra, feloldva az addigi merev érintkezést és a kölcsönös megbecsülést, egymás tiszteletét helyezte előtérbe. „A gyermek iránti érdeklődés, a gyermek felfogásához való alkalmazkodás, az új ismer-

²³ Szuppon Vilmos beszéde – *Értesítő* (1896/97); Egy német férfiú a bp-i gyak. főgymnasiumról és az egységes középiskoláról, *Magyar Pedagógia* (1894.)

²⁴ Sz. I.: Szervezeti javaslat ... *OKTK* (1872) 198.

teknek a meglévőkre való építése, a tananyag tervszerű feldolgozása – kétségtelenül a gyakorlóiskolai oktatással vonult be a magyar didaktikába” (Felkai, 1983. 274. o.).

Ez az iskola „... nem a régi módszerek és elvek biztos alkalmazásának hajléka, hanem mintegy kutató, kipróbáló laboratóriuma a pedagógiai eszméknek, az új gondolatoknak kirepítő fészke, a tanári munka önállósításának, pedagógiai öngondolkodásának... műhelye” (Alexander, 1914. 32. o.).

Ezt azonban a század végén nagyon kevesen értették meg, pedig a gimnázium – egyes túlzásai ellenére is – a haladó elméletet és gyakorlatot képviselte.

„Aki igazán tagja volt a gyakorló iskolának és teljes friss lélekkel engedte magára hatni az ott szereshető benyomásokat, az egész életén s tanítói működésén át ható erőforrást és készletet halmozott fel lelkében, mely folyvást önmegfigyelésre, önképzésre ösztönözi; mely nem engedi meg, hogy megnyugodjék valamely tanítási eljárásban s napszámossá váljék oly téren, ahol csak hivatott mestereknek van helyök.”²⁵

Irodalom

Alexander Bernát (1894–95): A középiskolák 1893–94-ben. *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*.

Alexander Bernát (1914): Kármán Mór. *Budapesti Szemle*, 32–64.

Bartal Antal (1871): *Szervezeti javaslat az egyetem bölcsészkarának kebelében fennálló tanárképezdének paedagógiai szakosztályát illetőleg*. Pest.

Csengeri János (1900): Az egyetem szerepe a tanárképzésben. *Magyar Pedagogia*.

Dezső Lajos (1892): A képezdei tanárok képzése. *Magyar Pedagogia*.

Ekkert Antal (1884): A mintagimnázium. *Budapesti Hírlap* november 20. (Budapesti Hírlap melléklete az 1884. évi 320. számhoz).

Eötvös Loránd (1887): Néhány szó az egyetemi tanítás kérdéséhez (Nyílt levél Trefort Ágoston vallás és közoktatásügyi miniszter úrhoz). *Budapesti Szemle*.

Felkai László (1983): *Neveléstörténeti dolgozatok a dualizmus koráról*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Fináczy Ernő (1896): *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*. Budapest.

Gulyás István (1892): A tanárképzés kérdéséhez. *Magyar Pedagogia*.

Hóman Ottó (1895): A középiskolai tanárok képzéséről. *Magyar Pedagogia*.

Kármán Mór (1875): A tanárképzés reformja. *Magyar Tanügy*.

Kármán Mór (1895): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás*. (Melléklet: A Budapesti Tanárképző Intézet szervezetére vonatkozó munkálatok és ügyiratok). Budapest.

Kármán Mór (1909): *Paedagógiai dolgozatai rendszeres összeállításban*. Budapest.

Lubrich Ágost (1868): *Neveléstudomány műveltebb közönség számára*. Pozsony (2. kiad. Pest, 1871.).

Lubrich Ágost (1871): *A középiskolai tanárok pedagógiai kiképzéséről*. Pest.

Rakaczkiné Tóth Katalin (1981): *A tanárképzés és a pedagógia oktatás története a Budapesti Tudományegyetemen a XIX. században*. (doktori értekezés)

Sashegyi Oszkár (1974): *Albrecht főherceg, Magyarország hadi és polgári kormányzója, közzéteszi a gimnáziumi tanárjelöltek vizsgájára vonatkozó rendeleteket* (Buda, 1853. január 1.) In: Sashegyi: *Iratok a magyar felsőoktatás történetéből (1849–1919.)* Budapest, 219–224.

Spitkó Lajos (1895): Tanárképzés és tanárképződés. *Magyar Pedagogia*.

²⁵ Szuppon Vilmos beszéde – *Értesítő* 1896/97. 12–13. o.

Rakaczkíné Tóth Katalin

Staub Móric (1872): Adalékok a középiskolai tanárok pedagógiai kiképzéséről szóló kérdéshez. *Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye*.

Szentpétery Imre (1935): *A bölcsészettudományi kar története 1636–1935*. A Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története. IV. Budapest.

Tóth Gábor (1961): Régi és új kollégium. In: *Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1960*. Budapest.

Tóth Gábor (1995): Az Eötvös József Collegium előtörténete. In: *Szabadon szolgál a szellem*. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995. Budapest.

Waldapfel János (1899): A gyakorló gymnasium feladatai. *Magyar Pedagogia*.

Waldapfel János válogatott dolgozatai (1938). *Közműveltség és nevelés*. Budapest.

ABSTRACT

KATALIN TÓTH RAKACZKINÉ: THE ESTABLISHING OF AN ORGANIZED TEACHER TRAINING AT THE BUDAPEST UNIVERSITY OF ART AND SCIENCES

Organized teacher training in Hungary was established in the last decades of the 19th century. This is the period when the fundamental institutions of teacher training came into existence, remaining basically the same until 1949, which successfully provided for the professional, pedagogical and methodological training of secondary school teachers. In the second half of the last century the intensive development of secondary school education, the increase in the number of schools and pupils, and the need for adequately trained teachers in schools urgently raised the issue of settling the teacher training. The initial steps towards solving the matter were taken through the changes in the university structure (extending the training time to three, and then later to four years), the introduction of the institution of seminars and the establishment of the Department of Pedagogy. Still, they did not solve the issue of teacher training completely, since they considered scholarly education as their principal aim and they defined their tasks in this sense. Beside the development of the university, the establishment of organized teacher training was accomplished through the creation of a committee for supervising teachers, the institution for teacher training, the training school and the boarding school (Br. Eötvös József Collegium). the first institution to break through was the teacher training college established in 1870, the principal aim of which lay in the practical preparation of teachers. The lectures held there partly supplemented university studies, and partly provided for the methodological preparation necessary for secondary school teachers. This work was completed by the establishment of the teacher training school in 1872, which created an opportunity for the practical preparation of teacher trainees. In spite of their deficiencies the teacher training college and its training school bore utmost importance and they exercised great influence on the pedagogical system. Both institutions and underlined the importance of a successful practical preparation of teachers, and provided it in a home for an intellectual life and community, which served as an inspiring example for teachers and trainees alike.

MAGYAR PEDAGÓGIA 96. Number 2. 157–168. (1996)

Levelezési cím / Address for correspondence: Rakaczkíné Tóth Katalin, Gödöllői Agrár-tudományi Egyetem Tanárképző Intézet, H–2103 Gödöllő, Páter Károly út 1.